

Μνήμων

Τόμ. 38, Αρ. 38 (2021)

Μνήμων

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΥΛΙΟΣ, Αναζητώντας την ειρήνη εν μέσω πολέμου: Η οθωμανική διπλωματική δραστηριότητα κατά το έτος 1685 και ο ρόλος του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου ● ΣΠΗΡΟΣ Ν. ΓΑΣΤΕΡΑΤΟΣ, Νησί της Αφροδίτης ή νησί του Διονύσου; Η αγροτική οικονομία των Κυθέρων σύμφωνα με την οθωμανική απογραφή του 1715 ● ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΟΪΡΑΣ, Οι οθωμανικές προσλήψεις της Σερβικής και της Ελληνικής Επανάστασης: Μια απόπειρα τυπολογίας ● ΜΙΧΑΗΛ ΣΤΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ – ΑΝΤΩΝΗΣ ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΣ, Βαδίζοντας προς τη μάχη ανάποδα: Οι πολιτικές αντιλήψεις του 1821 και η Εποχή των Επανάστασεων ● ΒΑΣΙΛΗΣ ΓΟΥΝΑΡΗΣ, Πειρατεία, περιπλανήσεις και έρωτας στις ακτές της Χαλκιδικής: Μια οριενταλιστική μικροϊστορία εν έτει 1830 ● ΜΑΡΙΑΝΘΗ Φ. ΠΑΛΑΖΗ, Επιστημονικός πατριτισμός και κοινωνική συνοχή στα συγγράμματα υγιεινής του Σπυρίδη Αρχιγένους ● ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΑΣΙΔΑΣ, Διερευνώντας τη θεσσαλική γαιωκτηρία 1881-1900 ● ΔΕΣΠΩ ΚΡΙΤΣΟΠΑΚΗ, Η ιστορία της ομαδικής ψυχοθεραπείας στην Ελλάδα (1960-1980) ● ANNA MARIA ΣΙΧΑΝΗ, «Τα τεχνικά μέσα». Τεχνολογίες αναπαραγωγής και αποθήκευσης κειμενικών τεκμηρίων και ιστοριοφιλολογική έρευνα στη μεταπολεμική Ελλάδα: Η περίπτωση του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΒΥΡΩΝ ΑΝΤΩΝΙΔΗΣ – ΤΑΣΙΑΡΧΗΣ ΚΟΛΙΑΣ – ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΥΤΣΑΚΙΩΤΗΣ – ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΒΑΝΟΣ – ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΟΠΗΣ – ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΜΕΡΙΑΝΟΣ, Ιστορική έρευνα και νέες τεχνολογίες: Προβληματισμοί και προκλήσεις με αφορμή την προσδόκιμη αποτύπωση του πύργου της Ουρανούπολης

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Εκδόσεις για το 1821. Μια πρώτη αποτίμηση: Χρήστος Λούκος, Αλεξάνδρα Σφοίνη, Έλλη Δρούλια ως Γεωργία Γκότση, Παναγιώτης Ελ Γκεντί, Δημήτρης Αγγελής-Δημάκης, Υβόν Κοσμά, Χρήστος Δεσσύλας

38

ΑΘΗΝΑ 2021

Αλεξάνδρα Σφοίνη, Ξένοι συγγραφείς μεταφρασμένοι ελληνικά 1700-1832. Ιστορική προσέγγιση του ελληνικού μεταφραστικού φαινομένου, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών / Τομέας Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 2019

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΕΛ ΓΚΕΝΤΙ

doi: [10.12681/mnimon.38259](https://doi.org/10.12681/mnimon.38259)

Copyright © 2024

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΕΛ ΓΚΕΝΤΙ Π. (2024). Αλεξάνδρα Σφοίνη, Ξένοι συγγραφείς μεταφρασμένοι ελληνικά 1700-1832. Ιστορική προσέγγιση του ελληνικού μεταφραστικού φαινομένου, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών / Τομέας Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 2019. *Μνήμων*, 38(38), 280–286. <https://doi.org/10.12681/mnimon.38259>

Η ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΕΝΤΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ:
ΞΕΝΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ (1700-1832)

Αλεξάνδρα Σφοίνη, *Ξένοι συγγραφείς μεταφρασμένοι ελληνικά 1700-1832. Ιστορική προσέγγιση του ελληνικού μεταφραστικού φαινομένου*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών / Τομέας Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 2019, 654 σ.

Σπανίζοντας όλο και περισσότερο, οι βιβλιογραφικές εργασίες αποτελούν δείγμα πολυχρόνιου μόχθου και θέτουν στην ερευνητική κοινότητα νέα ερωτήματα, τα οποία προκύπτουν από τη συναγωγή των διασπαρμένων δεδομένων. Τέτοια είναι και η μελέτη της Αλεξάνδρας Σφοίνη για τα μεταφρασμένα στα ελληνικά έργα της περιόδου 1700-1832.

I. Τα στοιχεία

Αποτελώντας την οργανική συνέχεια του προηγούμενου ομότιτλου έργου της για την περίοδο από τον 15ο μέχρι και τον 17ο αιώνα,¹ η Σφοίνη δομεί τη νέα της μελέτη, η οποία καλύπτει όλο τον 18ο αιώνα μέχρι και το 1832, σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος επιχειρεί μια εκτενή και εις βάθος προσέγγιση του μεταφραστικού φαινομένου, ενώ στο δεύτερο συγκεντρώνονται και ταξινομούνται ευτάκτως τα βιβλιογραφικά δεδομένα της έρευνάς της.

Ειδικότερα, εν είδει εισαγωγής προτάσσονται τα ποσοτικά δεδομένα με πίνακες και διαγράμματα: η μεταφραστική εν σχέσει προς τη συνολική βιβλιοπαραγωγή, συνολικά και ανά περιόδους (1700-1770, 1771-1800, 1801-1820, 1821-1832): ο ρυθμός αύξησης των εκδόσεων, των τίτλων και των μεταφραζόμενων συγγραφέων· οι εκδόσεις ελληνικών/ελληνογενών έργων σε σχέση με τα προτεσταντικά της περιόδου 1821-1832, οπότε και η δραστηριότητα των μισσιοναρίων· η ειδολογική ταξινόμηση των έργων (θρησκεία, λογοτεχνία, ηθική κ.λπ.) σε εκδόσεις και τίτλους με το αντίστοιχο ποσοστό ανά περίοδο (1700-1800, 1801-1832) και συνολικά· οι γλώσσες των πρωτότυπων έργων με την αντίστοιχη ποσόστωση· οι τόποι έκδοσης με τη συνοδεία ενός χάρτη· οι τόποι καταγωγής των μεταφραστών ανά περίοδο (1700-1799, 1800-1832) και γεωγραφικές ενότητες (π.χ., συνολικά Ιόνιο αλλά και επιμερισμός σε Κεφαλονιά, Ζάκυνθο κ.λπ.), οπτικοποιημένα πάλι πάνω σε χάρτη· οι ιδιότητες των μεταφραστών (δάσκαλοι, ιερείς, γραμματικοί κ.λπ.).

Οι αριθμοί άλλοτε επιβεβαιώνουν και άλλοτε αναιρούν τα συμπεράσματα παλαιότερων ερευνών, κομίζοντας έτσι ένα ευσύνοπτο όσο και επισταμένο πλαίσιο αναφοράς για τους μελετητές της περιόδου. Η ενδιάμεση, μεταξύ των στατιστικών στοιχείων, ερμηνευτική αιτιολόγηση των πολιτισμικών φαινομένων παρουσιάζει

1. Βλ. Αλεξάνδρα Σφοίνη, *Ξένοι συγγραφείς μεταφρασμένοι ελληνικά (15ος-17ος αι.)*. *Ιστορική προσέγγιση του ελληνικού μεταφραστικού φαινομένου*, πρόλογος Εμμ. Ν. Φραγκίσκος, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2003.

ενδιαφέρον, αφού η Σφοίνη διαπιστώνει εμπράκτως ότι υπάρχει, π.χ., μετατόπιση από την ιταλική στη γαλλική γλώσσα· ότι είναι σταθερή η αύξηση στις μεταφράσεις την προεπαναστατική περίοδο, με πτώση στα χρόνια του Αγώνα και επανάκαμψη αργότερα· ότι κατά την εξεταζόμενη εποχή πολλά δημοφιλή έργα αποτελούν επανεκδόσεις από προηγούμενους αιώνες· ότι, κατά συνέπεια, υπάρχουν συνέχειες, ιδίως στον τομέα της θρησκείας, της ηθικής, της λογοτεχνίας και των τεχνών, ενώ «ανανέωση έρχεται με τα επιστημονικά, τα πολιτικά, ιστορικά και φιλοσοφικά έργα που έχουν το δικό τους, έστω περιορισμένο, κοινό» (σ. 29)· ότι υπερτερεί το θέατρο και η πεζογραφία· ότι από το β' ήμισυ του 18ου αιώνα κάνει αισθητή την παρουσία της η Βιέννη ως εκδοτικό κέντρο, διεκδικώντας μερίδιο από τη μονοκρατορία της Βενετίας· ότι οι περισσότεροι μεταφραστές προέρχονται από τα Επτάνησα και τα νησιά του Αιγαίου, ενώ η αναλογία κατά τον 19ο αιώνα αντιστρέφεται και το προβάδισμα παίρνει η βόρεια Ελλάδα με τη Μικρά Ασία· ότι ο λόγιος έμπορος ή ο εμπορευόμενος λόγιος πλέον κατέχει αξιοπρόσεκτη θέση μεταξύ των μεταφραστών· ότι εν τέλει η επαφή των Ελλήνων με την ευρωπαϊκή πνευματική παραγωγή υπήρξε ανομοιογενής και ενίοτε δύσκολη.

Η Σφοίνη, μετά από δύο μεθοδολογικού, κατά το μάλλον ή ήττον, χαρακτηρισμένα κεφάλαια για τους μεταφραστές και τη γλωσσομάθεια, στα οποία θα επανέλθουμε, κατηγοριοποιεί το υλικό της δομώντας παραλλήλως τις αντίστοιχες ενότητες και εξετάζει το μεταφραστικό φαινόμενο στην ειδολογική του διαχρονία, σχιζογραφώντας παράλληλα τόσο μια πολιτισμική όσο και μια μεταφραστική ιστορία.-

Αναφορικά με τον εκκλησιαστικό λόγο και το θρησκευτικό βιβλίο, η Αγία Γραφή και τα δογματικού περιεχομένου έργα εξετάζονται στο πλαίσιο της εκλαίκευσης/μετάφρασης των ιερών κειμένων και της αντιδιαφωτιστικής πολεμικής προς υπεράσπισή τους, ενώ ο δογματικός διάλογος, οι ορθόδοξες διδασκαλίες και κατηχήσεις, η καθολική προπαγάνδα και οι προτεσταντικές κατηχήσεις, η ορθόδοξη ως επί το πλείστον αναίρεση άλλων θρησκειών, τα λειτουργικά βιβλία και η παραινετική θεολογία δίνουν το πλαίσιο αναφοράς, εντός του οποίου ο αιώνας των Φώτων και τα χρόνια γύρω από την Επανάσταση σημαδεύτηκαν μέσα από τη διαπάλη του ιερού με το κοσμικό, πράγμα εξ άλλου το οποίο εμφανίζεται και από το γεγονός ότι τα εν λόγω είδη κατέχουν το μεγαλύτερο ποσοστό της μεταφρασμένης γραμματείας.

Κοντά στον θρησκευτικό/εκκλησιαστικό λόγο καλλιεργείται με επιμονή η ηθική με ποικίλων ειδών εγχειρίδια, όπως κάτοπτρα ηγεμόνων, βιβλία που συμπυκνώνουν τη σοφία της Ανατολής ή φέρνουν στο παρόν του αναγνώστη μεταφρασμένες τις ηθικές επιταγές του ελληνορωμαϊκού παρελθόντος. Οι χρηστοθήθειες, απευθυνόμενες κυρίως σε παιδιά και νέους, μαζί με βιβλία για την αγωγή του σωστού πολίτη έχουν «σκοπό την εκκοσμίκευση της ηθικής, την αποκατάσταση της ηθικής διάστασης του ανθρώπου και την αναγνώριση του δικαίουματος στην επίγεια ευδαιμονία» (σ. 123).

Μείζον χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου είναι η μετακένωση, επομένως η φιλοσοφία κατέχει εξέχουσα θέση. Η αντίδραση προς τον σχολαστικό αριστοτελισμό, η εισαγωγή της λογικής, της μεταφυσικής και η εγκαθίδρυση της αισθησιοκρατίας αποτελούν εστίες νεωτερικής σκέψης, αν και, ως γνωστόν, η Εκκλησία αντέδρασε και πολλάκις αναχαίτισε τη διασπορά των ανατρεπτικών ιδεών. Η πο-

λιτική φιλοσοφία, προερχόμενη κυρίως από τη Γαλλία και φέροντας το στίγμα της Γαλλικής Επανάστασης, κάνει αισθητή την παρουσία της στα χρόνια γύρω από τον Αγώνα με την εκεί δεσπόζουσα θέση του Κοραή.

Πλάι σε αυτά, μεταφράζονται θεσμικά και πολιτικά κείμενα, όπως παπικά και αυτοκρατορικά διατάγματα, κείμενα δικαιοκτικού και εν γένει νομικού χαρακτήρα, συντάγματα, πολιτικά και φιλελληνικά φυλλάδια, προσπαθώντας άλλοτε να διευθετήσουν πρακτικά και θεσμικά προβλήματα και άλλοτε να εισαγάγουν νέες πολιτικές έννοιες.

Στην ιστοριογραφία της περιόδου συνεχίζεται το ενδιαφέρον σχετικά με το αρχαίο παρελθόν, με νέους φυσικά όρους, ενώ η ανάδυση του ιστορισμού λειτουργεί ως επιστέγασμα της μετάφρασης έργων της παγκόσμιας ιστορίας σε συνδυασμό με τη διαμόρφωση μιας νεωτερικής ιστορικής συνείδησης. Ο χρόνος αυτήν την εποχή συμπλέκεται με τον χώρο καταστατικά, αφού τα γεωγραφικά εγχειρίδια ή τα ιστορικά που εγγενώς περιλαμβάνουν και γεωγραφικές παρατηρήσεις πριμοδοτούν κατά κύριο λόγο τη νεωτερικότητα.

Οι επιστήμες αντιπροσωπεύουν το νέο πνεύμα: φυσική, χημεία, μαθηματικά, αστρονομία, ιατρική αλλά και εμπόριο, οικονομία, ναυτιλία και στρατιωτική τέχνη δίπλα στα καλενδάρια, τις εγκυκλοπαίδειες και τα παιδαγωγικά βιβλία. Οι Έλληνες μεταφραστές προσπαθούν, ερασιζόμενοι «εκ των νεωτέρων», να φέρουν τις ιδέες του Διαφωτισμού και να ωφελήσουν τους συμπατριώτες τους διανοίγοντας, παραλλήλως, διαύλους για την ανάπτυξη μιας νέας επιστημονικότητας, νεωτερικής και εν πολλοίς αντίθετης προς τις παραδοσιακές διδασκαλίες.

Τέλος, η λογοτεχνία. Στην πεζογραφία κυριαρχεί η μετάφραση, ενώ ο λογοτεχνικός συγκρητισμός είναι αυτός που δίνει τον τόνο στην παραγωγή της περιόδου. Η γαλλική επίδραση στην πεζογραφία είναι εμφανής όχι μόνο στα μεταφρασμένα έργα αλλά και στην εισαγωγή νέων ηθών, ενώ η ιταλική και η γαλλική παιδεία στιγματίζουν το θέατρο με τις κλασικιστικές τους φόρμες που στοχεύουν στο *dulce et utile*. Οι ανατολικές διηγήσεις συνυπάρχουν με τα γερμανογενή διδακτικά και αρχαιογνωστικά έργα, επιτείνοντας κυρίως τον πολιτισμικό συγκρητισμό.

Ο ειδολογικός αυτός επιμερισμός του πρώτου μέρους είναι αναγκαίος, προκειμένου ο αναγνώστης να αντιληφθεί τις ρήξεις και τις συνέχειες σε κάθε τομέα του επιστητού. Παρά το γεγονός ότι ενίοτε η συνεχής αναφορά σε έργα αποβαίνει κουραστική, η Σφοίνη προσπαθεί να συμπλέξει ετερόκλητα στοιχεία με σκοπό να αναδείξει τις δομικές συνάψεις ομοειδών έργων, μεριμνώντας πάντοτε για την ακριβή τοποθέτησή τους εντός ιστορικού πλαισίου με τη συνδρομή και την παραπομπή στη σύγχρονη, ελληνόγλωσση και μη, δευτερογενή βιβλιογραφία.

Το δεύτερο μέρος της μελέτης καλύπτεται, κατά σειρά, από τον συνοπτικό κατάλογο των μεταφρασμένων έργων, το χρονολόγιο και το ευρετήριο μεταφραστών, ακολουθούμενα από τον πίνακα συντομογραφιών, τις εικόνες με το αντίστοιχο υπόμνημα, τη χρησιμοποιούμενη βιβλιογραφία, μια εκτεταμένη περίληψη στα γαλλικά και ένα γενικό ευρετήριο.

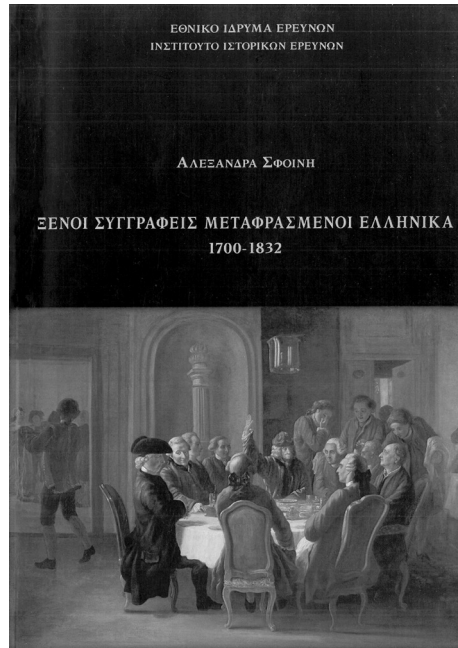
Ο συνοπτικός κατάλογος δομείται αλφαβητικά βάσει πλήρους ονόματος του συγγραφέα του πρωτότυπου έργου, σε λατινικό αλφάβητο, με αναγραφή χρονολογίας γέννησης και θανάτου στις πλείστες των περιπτώσεων. Έκαστο λήμμα, δομημένο ανά συγγραφέα, περιλαμβάνει τα στοιχεία τίτλου του πρωτοτύπου έργου, συνοπτικά

δοσμένα, ενώ δίνεται και το διάμεσο έργο, στις περιπτώσεις που αυτό υπάρχει και έχει ταυτιστεί από τη Σφοϊνή. Ακολουθεί το όνομα του Έλληνα μεταφραστή με τα στοιχεία του μεταφρασμένου στα ελληνικά έργου, συνομειμένα και συνοπτικά με την αντίστοιχη αναφορά στο λήμμα της αντίστοιχης ελληνικής ιστορικής βιβλιογραφίας, όπου ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει για τα πλήρη στοιχεία. Στις περιπτώσεις επανέκδοσης της ελληνικής μετάφρασης, αυτή σημειώνεται συνοπτικά βάσει τόπου έκδοσης και τυπογραφείου με την εκ νέου συντομογραφημένη παραπομπή στη βιβλιογραφική πηγή. Το λήμμα ολοκληρώνεται με τη δευτερογενή βιβλιογραφία, η οποία αφορά το μεταφρασμένο στα ελληνικά έργο, ενώ σε ξεχωριστή ενότητα καταχωρίζονται τα ανώνυμα, αταύτιστα ή συλλογικά έργα. Εννοείται πως στην

περίπτωση μετάφρασης του ίδιου έργου από διαφορετικούς μεταφραστές ή στην περίπτωση μετάφρασης περισσότερων του ενός έργων από τον ίδιο συγγραφέα, η Σφοϊνή σημειώνει όλα τα στοιχεία, ενώ από την προσεκτικότερη ανάγνωση είναι εμφανές το πλήθος των αβιβλιογράφητων από προγενέστερους μελετητές εγγραφών της ή ο εντοπισμός από αυτήν πρώτη των πρωτότυπων έργων, των διαμέσων κ.τ.ό., όσο και η ενημέρωσή της ως προς τη δευτερογενή βιβλιογραφία.

Ο συνοπτικός αυτός κατάλογος, βάσει ονόματος συγγραφέα, ακολουθείται από τον αντίστοιχο χρονολογικό, όπου σε κάθε έτος καταχωρίζονται συνοπτικά τα αντίστοιχα έργα. Κάθε εγγραφή, αλφαβητικά καταταγμένη, ξεκινάει με το όνομα του συγγραφέα του πρωτότυπου έργου, ακολουθείται από το όνομα του Έλληνα μεταφραστή και τη συνοπτική αναφορά στον τίτλο, τον τόπο έκδοσης και το τυπογραφείο. Η συμπάρθεση των δύο κύριων ονομάτων στην αρχή κάθε εγγραφής, όταν αυτά υπάρχουν, λειτουργεί σίγουρα προς διευκόλυνση του ερευνητή, ενώ η κατ' έτος ταξινόμηση είναι ικανή να αποτυπώσει το πλήθος των μεταφράσεων μέσα στον κύκλο του έτους, εν αντιθέσει προς την ταξινόμηση βάσει συγγραφέα πρωτοτύπου, η οποία αποτυπώνει την παρουσία αυτού στη διαχρονία.

Μετά το χρονολόγιο ακολουθεί το ευρετήριο μεταφραστών, το οποίο στην πραγματικότητα είναι ένας άλλος κατάλογος, ο οποίος δομείται βάσει του ονόματος του Έλληνα μεταφραστή. Αντικριστά τοποθετημένα έχουμε το όνομα του τελευταίου από τη μια πλευρά και τις αντίστοιχες εγγραφές από την άλλη. Οι εγγραφές αυτές περιλαμβάνουν το όνομα του συγγραφέα του πρωτότυπου έργου, τον τίτλο του έργου στα ελληνικά, συνοπτικά δοσμένο, και τη χρονολογία έκδοσης. Η αντικριστή

παράθεση λειτουργεί βοηθητικά, καθώς αποτυπώνει το πλήθος των μεταφρασμένων από τον Έλληνα έργων και παράλληλα είναι ικανή, έστω και σε μια πρώτη ματιά, να αποδώσει τις μεταφραστικές προτιμήσεις.

Το τελευταίο αξιοπρόσεκτο στοιχείο του δευτέρου μέρους είναι, όπως παραδόξως, το παράρτημα εικόνων. Εκεί, στις πλείστες των περιπτώσεων υπάρχει η συμπάρθεση της σελίδας τίτλου του πρωτότυπου και του μεταφρασμένου έργου. Το εξασκημένο μάτι θα διαπιστώσει ότι ενίοτε ο Έλληνας ή μη τυπογράφος ακολουθεί την τυπογραφική διάταξη της σελίδας τίτλου που υπάρχει στο πρωτότυπο έργο, ενίοτε χρησιμοποιώντας τα ίδια τυπογραφικά στοιχεία, δημιουργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο ομολογίες μεταξύ τους. Η εκ μέρους της Σφοίνη παράθεση των εικόνων, η οποία είναι ειδολογικά διαιρεμένη και ομαδοποιημένη ανάλογα με την κατηγορία του έργου, αποτελεί άλλη μια συμβολή της στο θέμα, αν και δεν σχολιάζεται καθόλου στη μελέτη.

II. Η μέθοδος

Η μελέτη της Σφοίνη αποτελεί κατ' ουσίαν τη χρονολογική προέκταση της ήδη ξεκινήμενης μελέτης της για την ιστορία της μετάφρασης και με τον παρόντα τόμο καλύπτει το διάστημα από τον 15ο αιώνα μέχρι το 1832, γεγονός από κάθε άποψη αξιοπρόσεκτο.² Οι δύο εργασίες της μελετήτριας, αν και συμπυκνώνουν την προσωπική συστηματική της εργασία πάνω στο θέμα, έλαβαν μια πρώτη μορφή ήδη από το 1989, οπότε και η καταγραφή των μεταφράσεων στα ελληνικά εντάχθηκε στο ερευνητικό πρόγραμμα του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών «Γλωσσομάθεια και πολιτισμικές επαφές: Ο Ελληνισμός μεταξύ Ανατολής και Δύσης (16ος-19ος αι.)».³ Όπως είναι σαφές, η Σφοίνη επεξέτεινε, διεύρυνε και αναδιαμόρφωσε εκείνη την έρευνα, περιλαμβάνοντας τα αυτοτελή μόνο δημοσιεύματα αλλά και ανέκδοτα χειρόγραφα, εξοβελίζοντας τον Τύπο και τα έργα ενδογλωσσικής μετάφρασης, ενώ ενέταξε στο corpus τόσο τα ερανήσματα όσο και τις παραφράσεις και διασκευές, ακόμη και μεταφραστές μη Έλληνες, οι οποίοι όμως με τις ελληνικές μεταφράσεις τους απευθύνονταν σε ελληνόφωνο κοινό. Η επιτόπια και ηλεκτρονική έρευνα, η συνδρομή παλαιότερων βιβλιογραφικών έργων και η εγνωσμένη πείρα της μελετήτριας στη βιβλιογραφηση⁴ καθιστούν την παρούσα εργασία αξιόπιστη, πλήρη και ενημερωμένη.

Παρά το γεγονός ότι ήδη έχουμε ομόλογες εργασίες, δηλαδή μελέτες που καταπιάνονται με τις μεταφράσεις στα ελληνικά, η Σφοίνη μπορούμε να πούμε ότι έρχεται να καλύψει ένα κενό, αυτό από τον 15ο αιώνα μέχρι την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Ως προς τη διάταξη της ύλης, ως έναν βαθμό ακολουθεί την αντίστοιχη

2. Για τον πρώτο τόμο βλ. την εκτενή βιβλιοκρισία της Ελευθερίας Ζέη, «Η μετάφραση ως πολιτισμική συνάντηση», *Τα Ιστορικά* 41 (Δεκέμβριος 2004), σ. 498-502.

3. Βλ. Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, *Ενημερωτικό Δελτίο*, τχ. 3 (Ιούνιος 1991), σ. 3-8.

4. Βλ. Loukia Droulia, *Philhellénisme. Ouvrages inspirés par la Guerre de l'Indépendance grecque 1821-1833. Répertoire Bibliographique. Seconde édition revue et augmentée*, επιμ. Alexandra Sfoini, Institut de recherches historiques / Fondation nationale de la recherche scientifique, Αθήνα 2017.

του Κ. Γ. Κασίνη⁵ στα τυπικά χαρακτηριστικά, η οποία αφορά τη νεότερη περίοδο, αλλά με ποιοτικές διαφοροποιήσεις, οι οποίες αναβιβάζουν τόσο τη φιλολογική επάρκεια και πληρότητα του έργου όσο και την ενημέρωσή του, εφ' όσον η Σφοίνη προτάσσει μια διαφορετική εκδοχή ιστοριογράφησης.

Η μελετήτρια επιχειρεί στο κεφάλαιο που αφορά τους μεταφραστές, μια σύνθετη, σύγχρονη και ενδιαφέρουσα προσέγγιση του μεταφραστικού φαινομένου. Έτσι, υπάρχει αρχικά η γεωγραφική κατανομή των μεταφραστών πάνω στον νοητό χάρτη της ελληνικής διασποράς: Ιταλία, Οθωμανική Αυτοκρατορία, γερμανόφωνη επικράτεια, Ρωσία, Επτάνησα, αλλά και ειδικότερος επιμερισμός σε πόλεις. Ένα δεύτερο επίπεδο οργάνωσης είναι τα πρόσωπα, συνθέτοντας έτσι μια ανθρωπογεωγραφική αφήγηση. Εκθέτοντας τα βιογραφικά τους στοιχεία με κριτικό τρόπο, η Σφοίνη κινείται πέρα από τον βιογραφισμό, προσπαθώντας να συνδέσει τη δράση των μεταφραστών εντός χώρου και χρόνου με τα έργα τους. Όπως συνάγεται, μέλημα της ερευνήτριας είναι να κινηθεί με βάση τον τόπο προς το άτομο και έπειτα στις συσσωματώσεις, συνομαδώσεις και εν τέλει στα δίκτυα ανθρώπων και λόγων. Ο κύκλος των Φαναριωτών, ο Βούλγαρης με τους μαθητές του, το δίκτυο του Κοραή αποτελούν ίσως τα γνωστότερα και κορυφαία δίκτυα, εντός των οποίων η μεταφραστική δραστηριότητα γνωρίζει άνθηση.

Η γεωενοτισμένη και προσωπογραφική προσέγγιση της Σφοίνη προχωράει στο πεδίο της γλωσσομάθειας, προσπαθώντας να διαγράψει μια πορεία από τους ανθρώπους και τους λόγους προς τη σφαίρα των νοοτροπιών. Μέσα από μια σειρά αναφορών, άλλοτε εκτενέστερων και άλλοτε σύντομων, η μελετήτρια αποπειράται την πολιτισμική ανασύνθεση των ενίοτε εγκαθιδρυμένων και ενίοτε ρευστότερων πρακτικών της καθημερινότητας, με σκοπό να εξακριβώσει το εύρος και τον βαθμό γλωσσομάθειας των Ελλήνων μεταφραστών. Προσκομίζοντας μαρτυρίες των ίδιων των ιστορικών υποκειμένων σχετικά με τη διδασκαλία και την εκμάθηση των γλωσσών αφ' ενός και με την κατοχή ή την ευρύτερη κυκλοφορία λεξικών, γραμματικών και μεθόδων εκμάθησης αφ' ετέρου, η Σφοίνη επιχειρεί μια διπλή κίνηση: από τη μια δίνει φωνή στα υποκείμενα και από την άλλη επανεπισκέπτεται ξεχασμένες αλλά καίριες πτυχές του πολιτισμικού παρελθόντος, προκειμένου να το αφηγηματοποιήσει.

Προς αυτήν την κατεύθυνση, αλλά προχωρώντας τη συλλογιστική και την έρευνα περαιτέρω προς πιο εκλεπτυσμένες αναγνώσεις και συνθετότερες ατραπούς, κινείται και το καταληκτικό κεφάλαιο του πρώτου μέρους, το οποίο αφορά τις μεταφραστικές αντιλήψεις και πρακτικές. Όπως και στα υπόλοιπα κεφάλαια, εδώ η Σφοίνη κάνει εκτεταμένη χρήση των παρακειμενικών στοιχείων, ιδίως των προλόγων, προκειμένου να εντοπίσει τις διαδικασίες, μέσω των οποίων οι Έλληνες μεταφραστές αντιλαμβάνονταν εαυτούς, το έργο και τη μεταξύ τους σχέση, δηλαδή την τροπικότητα της μεταφραστικής πράξης. Η δυσκολία του μεταφραστικού εγχειρήματος, η πιστότητα και η ελευθερία της μετάφρασης, ζητήματα ύφους, γλώσσας και ορολογίας, σε συνδυασμό με τις κρίσεις των μεταφραστών για τα έργα αποτελούν

5. Βλ. Κωνσταντίνος Γ. Κασίνης, *Βιβλιογραφία των ελληνικών μεταφράσεων της ξένης λογοτεχνίας (ΙΘ'-Κ' αι.)*, τ. Α', (1801-1900), και τ. Β', (1901-1950), Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 2006-2013.

τους βασικούς άξονες της έρευνας. Αν και το θέμα δεν είναι νέο, εν προκειμένω η Σφοίνη, αξιοποιώντας ένα ευρύ κειμενικό φάσμα και μη εμπλεκόμενη στη συζήτηση περί μεταφραστικής θεωρίας, κατορθώνει να παρουσιάσει ενδεικτικά σημεία, συγκλίνοντα και αποκλίνοντα, τα οποία μπορούν να λειτουργήσουν ως δείκτες για μια συνολικότερη προσέγγιση, η οποία θα περιλαμβάνει με τρόπο καταστατικό τον αναστοχαστικό λόγο των μεταφραστών για το έργο τους.

Το έργο της Σφοίνη, κατά το δυνατόν πλήρες, ασφαλώς αξιόπιστο, ευτάκτως δομημένο και καρπός ερευνητικού κόπου πολλών ετών, αποτελεί ήδη ένα έργο αναφοράς και ένα εργαλείο χρήσιμο, ενώ προωθεί μια εφαρμοσμένη ατζέντα περί πολιτισμικών μεταφορών, η οποία σαφώς μπορεί να διευρυνθεί με νέα ερωτήματα.⁶ Ο εγκειμενισμός των μεταφράσεων εντός ιστορίας δεν συνιστά μια «ιστορία της μετάφρασης» αλλά τη στέρεη συμβολή της μελετήτριας στη σύγχρονη συζήτηση σχετικά με τις πολιτισμικές διαδικασίες. Η μη γραμμική αφηγηματοποίηση, η ιστοριοποίηση των όρων, των αντιλήψεων και των πρακτικών, η επανέπισκεψη του γραμματειακού παρελθόντος και από τα κάτω, η απόδοση φωνής στα υποκείμενα και η ανάδειξη των πυκνών σημείων αποτελούν μεθοδολογικές ατραπούς ιστορικά ευαίσθητες, οι οποίες βεβαίως συμπληρώνουν το μεγάλο εγχείρημα της καταγραφής του συνόλου των μεταφράσεων για την περίοδο του αιώνα των Φώτων και της Επανάστασης μέχρι την ίδρυση του κράτους.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΕΛ ΓΚΕΝΤΙ

«ΑΔΕΛΦΟΣ, ΕΡΑΣΤΗΣ, ΦΙΛΟΣ»:
ΜΙΑ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΟΥ ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ
ΤΗΣ ΒΙΚΤΩΡΙΑΝΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Γεωργία Γκότση (εισαγωγή – κείμενο – σχόλια), *Ελίζαμπεθ Μ. Έντμοντς. Μια βικτωριανή βιογραφεί τον Ρήγα*, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, σειρά Ιστορική Βιβλιοθήκη 1821, Αθήνα 2020, 162 σ.

*Φεραί! Δεν είναι ο Ρήγας υιός σου μόνον
μέχρι του τέλους των αιώνων θα είναι διά τα τέκνα
της ελευθερίας αδελφός, εραστής, φίλος.*

[E. M. Έδμονδς, «Ο Ρήγας Φεραίος»,
Το Άστυ 549 (9-10 Ιουνίου 1892), σ. 2,
όπου η ελληνική πεζή μετάφραση.]

Ελάσσων βικτωριανή λογία, πολιτισμική διαμεσολαβήτρια και φιλελληνίδα, η Elisabeth M. Edmonds έγραψε την πρώτη αγγλική αυτοτελώς εκδομένη βιογραφία του Ρήγα (1890). Η σχολιασμένη επανέκδοση της εν λόγω βιογραφίας από τη Γεωργία Γκότση

6. Πρβλ. από το υπό συζήτηση βιβλίο, σ. 13-14, όπου και η βιβλιογραφία για τις πολιτισμικές μεταφορές.